

**XITATIMENDE XA VUHANGALASAMAHUNGU LEXI ENGETERIWEKE LESWINTSHWA
NA KU TISOLA KA PFUMALA XIHUNDLA
EKA KHALE KA VATIRHI VA SARS LAVA KHUMBEKEKE HI SWIENDLO
LESWI TEKIWEKE HI SARS, NA MAVANDLA MAN'WANA MA VUNHARHU, ENKARHINI
WA 2014-2018**

11 Hukuri 2022, PRETORIA - Tanihi goza ro engetelela eka rendzo ra yona ro aka hi vuntshwa ntshembo eka mani na mani, SARS yi tsakile ku tivisa leswaku yi ololoxile na khale ka vatirhi lava a va khumbekile hi ndlela yo biha hi swiendleko leswi humeleleke enkarhini wa vutliwa ka SARS exikarhi ka 2014 na 2018.

Khomixinara Kieswetter, hi ku yimela SARS, u yisa ku tisola ka pfumala xihundla. ko suka embilwini eka khale ka vatirhi va yona mayelana na swiendlo na nsiyo wa nhlanguano leswi ve ke na nkucetelo wo biha no enta eka vutomi bya vona. SARS ya tisola swinene eka ku vaviseka na ku xaniseka ka vona na mindyangu ya vona tanihi mbuyelo wa swiendlo swin'wana leswi tirhisiweke hi SARS eka nkarhi lowu.

Swintshuxo swi sungurisa xin'we xa swiringanyeto swa Khomixini ya Vulavisisi eka Vulawuri bya Xibalo na ku Fuma hi SARS (Khomixini ya Nugent) leyi kumeke leswaku ku vi le na ku tsandzeka ka xindzhuti na ku fuma ka xiyimo xa le henhla eka SARS ehansi ka nkarhi wa khale ka Khomixinara wa SARS Tom Moyane.

Endzhaku ka vulavisisi bya matimba eka timhaka leti humeleleke eka SARS, ku katsa na swihehlo swa leswaku yuniti, leyi tumbuluxiweke hi 2008 ku lwa na ikhonomi leyi nga ri ki enawini, yi tumbuluxiwile hi ndlela leyi nga riki enawini, Khomixini ya Nugent yi kumile hi 2018 leswaku a ku nga ri na tshaku ra swihehlo.

Nkumo lowu wu seketeriwile ku ya emahlweni hi mihluvukiso ya nkoka yo hlaya leyi humeleleke eka malembe matsongo lama nga hundza. Leswi swi katsa mhaka ya leswaku:

- (a) Sunday Times leyi pfurhiseke nhlamuselo ya "yuniti ya nkatshembeko" hi vuviki bya yona yi susile swiviko swa yona leswi humesiweke no humesa ku tisola ku va yi humesile swihehlo.
- (b) KPMG yi susile mihetisiso na swiringanyeto swa xiviko xa yona eka mhaka.

- (c) Mutshamaxitulu wa Bodo ya Vutsundzuxi ya SARS, Muavanyisi Frank Kroon, u vuyisele endzhaku mikumo ya yena mayelana na nkanawu wa ntambuluxo wa yuniti.
- (d) Khotokulu yi vekile etlhelo Xiviko xa Vunhlori xa Mukamberi-Angarhelo eka mhaka; na
- (e) Xiendlo xo ololoxa xa Musirheleri wa Vaaki eka xiviko xa yena xo tirhana na mhaka xi tivisiwile ku va xi nga landzeleli nawu no vekiwa etlhelo hi Khotokulu (Xiyenge xa Gauteng) hi 2020, lexi exikarhi ka swin'wana, xi tiseketeleke hi xiviko xa KPMG, xiviko xa Sikhakhane na xiviko xa Mukamberi-Angarhelo wa Vunhlori. Khotokulu yi kumile leswaku Musirheleri wa Vaaki u tsandzekile ku endla mindzavisiso hi mukhuva lowu vuyisaka hofisi yaleyo. Eku endleni tano, Musirheleri wa Vaaki u tsanwile misinya ya maendlelo lama vuriweke eka Swiyenge swa 181(1)(a) na 182 swa Vumbiwa leswi vulaka leswaku Musirheleri wa Vaaki u fanele ku ka a nga weli etlhelo rin'we no tirhisa matimba ma yena no tirha mitirho ya yena handle ko chava, tintswalo kumbe ringhohe. Khoto yi tlehele yi lerisa tihakelo to xupuriwa ehenhla ka Musirheleri wa Vaaki na Gqweta Busisiwe Mkhweane yena n'wini, hi nhlanganelo. Hi Ndzati 2021, vaavanyisi vambirhi va Khotokulu ya Aphili u bakanyerile etlhelo xikombelo xa Musirheleri wa Vaaki xo langutisisa xikombelo xo lava ku aphila ahlulo wa le Khotokulu. Musirheleri wa Vaaki u endlile xikombelo eka phuresidente ya Khotokulu ya Aphili (SCA) ku langutisisa ku bakanyeriwa etlhelo ka aphili ya yena. Hi ti1 Nyenyenyani 2022, phuresidente ya Khotokulu ya Aphili (SCA) yi tlehele yi bakanyela etlhelo xikombelo xa Musirheleri wa Vaaki xo langutisisa ku bakanyeriwa etlhelo ka aphili ya yena. Musirheleri wa Vaaki kwalaho u endlile aphili eka Khoto ya Vumbiwa. Hi ti 10 Hukuri 2022, Khoto ya Vumbiwa hi nomo wun'we yi arile xikombelo xa Musirheleri wa Vaaki xo aphila ahlulo wa Khotokulu, leswi fikiseke emakumu nhlamuselo ya tingana eka yuniti ya ndzavisiso.

Khomixini ya Nugent eka xiviko xa yona xo hetelela xi ringanyetile leswaku SARS yi fanele ku anakanya hi lunghiselo eka vatirhin'we xa swiringanyeto swa Khomixini ya Nugent a ku ri leswaku SARS yi fanele ku langutisisa mindzivaletani na vatirhi va sweswi na va sweswi na va khale, ku nga ri ngopfu hi swa timali hi ntambuluko, lava khumbhekeke hi ndlela yo biha hi swiendlo leswi tekiweke tanihi swivangelo, exikarhi ka swin'wana swa swiviko swa Sikhakhane na KPMG.

Eka ntholo wa yena hi Mudyaxihi 2019, Khomixinara Kieswetter u kumile leswaku xiyimo eSARS a xi nyanya ku tlula leswi kombisiweke eka xiviko xa Khomixini ya Nugent. U tirhisile

matshalatshala mo tala ku tshamisekisa vatirhi, vuyisela moya wa vatirhi no tumbuluxa hi vuntshwa vutshembheki eka nhlango.

Matshalatshala lama tirhisiweke ma katsa:

- Pfhumba ro dyondzisa no "yingisela" leri kongomisiweke eku nyikeni ka vatirhi nkarhi wo avela no kombisa mitokoto ya vona, ku vuyiseriwa nakambe ka vatirhi va "ntlulanhlayo" eka swivandla swa vona swa khale kumbe eka swo twala no thola hi vuntshwa vatirhi van'wana va vatokoti lava sukeleke SARS exikarhi ka 2014 na 2018.
- Nxopaxopo wa mindzavisiso ya le ndzeni na le handle, swindlo swo tshinya na swin'wana leswi yelanaka na ntholo leswi a swi nga fanelangi swi endlile naswona timhaka leti ti pfariwile.
- Ku hetisisiwa ka phurosese yo lunghisa eka vatirhi va sweswi lava mitirhovutomi/swivandla swa mitirho eka SARS swi nga khumbeka hi ndlela yo biha no tirhisa matshalatshala mo hlaya mo ololoxa.

Hi 2021, ku landzeka leswi nga humelela leswi kaneriweke laha henhla, Khomixinara Kieswetter u thorele Komiti ya Vutsundzuxi leyi tiyimeleke leyi nga na vativi vambirhi va milawu, Phurofesa Thuli Madonsela (mutshamaxitulu) na Muavanyisi wa le Khoto ya Vumbiwa loyi a nga mudendi Johan Froneman, ku n'wu tsundzuxa eka ndzingeto wo lunghisela khale ka vatirhi va SARS lava khumbekeke hi ndlela yo karhi hi swihehlo swa vunwa swa leswaku a va ri swirho kumbe va hlanganisiwile na yuniti ya vulavisiso leyi a yi ri ya "nkatshembeko" leyi tirheke hi ndlela leyi nga riki enawini.

Xileriso xa Komiti ya Vutsundzuxi a ku ri ku tumbuluxa phurosese ya vulawuri leyi a yi dyondzisa no hlohlotella ku hola, ndzivaletano na xiendlo xo ololoxa lexi nga kahle, ku lulama no ringanisiwa hi ku tirhisa tshalatshala ra vululami lebyi pfuxelelekaka. Komiti ya Vutsundzuxi yi rhumerile xiviko xa yona eka SARS hi Nyenyankulu 2022 na swiringanyeto swa yona swi amukeriwile hi Khomixinara.

Khomixinara Kieswetter, hi ku yimela SARS, u te: "Ndzi tekela enhlokweni mbaviseko lowu vangiweke eka nhlango na le ka khale ka vatirhi lava a va ri ekusuhi swinene na ntumbuluxo, vufambisi na tirhelo ra yuniti ya ndzavisiso, ku katsa na mindyangu ya vona. Ndzi tshemba leswaku hi ku hetisisiwa ka endlelo leri, vanhu lava khumbekaka na mindyangu ya vona va ta va na ku amukela no ya emahlweni na rendzo ra vona ro ya eku holeni na mpfuxelelo.

SARS yi tekela enhlokweni leswaku mindzavisiso ya Sikhakhane na KPMG hamimbirhi na mikumo na swiringanyeto a swi ri na swihoxo, naswona SARS ku sukela kwalaho SARS yi endlile swi vonaka no tiyisisa nakambe leswaku yi nge yi tirhisi eka swikongomelo swin'wana na swin'wana. SARS yi tekela enhlokweni leswaku swiviko leswi a swi fanele swi nga tirhisiwangi tanihi tshaku ra swiendlo swin'wana na swin'wana leswi tekiweke ehenhla ka vangheneleri lava khumbekeke na vatirhi van'wana va SARS.

Hi mpfumaleko wa nkateko, hi mhaka ya leswaku SARS yona hi yoxe yi vi le mukhumbeki wo lawuriwa ka mfumo hi mavandla ma le tlhelo eka nkarhi lowu, SARS yi amukela leswaku yi tsandzekile ku yimelela no sirhelela vatrhi va yona loko swihehlo swa vunwa na swihehlo swo endla swo biha swi pfukile hi Nhlangu 2014 na le ka malembe lama landzelaka kwalaho.

SARS yi tlhele yi nyika ku tisola ka phurayivhete eka un'wana na un'wana wa vangheneleri na mindyangu ya vona eka mabibi lama va hlanganeke na wona na mbaviseko lowu nga endlwa eka vona exikarhi ka 2014 ku fikela 2018 na nkarhi lowu anakanyiwaka ku sukela kwalaho.

Ku xaxametiwa na swiringanyeto swa Komiti ya Vutsundzuxi, SARS yi hakerile ndziriso wo vonaka wa mali (ndziriso wa ntlovelo) eka ku tluriwa ka timfanelo ta vumunhu bya vangheneleri ku katsa na ndziriso lowu sukaka eka ndzahlekelo wa ntholo laha a swi fanerile.

Khomixinara Kieswetter u yisa ku khensa ka yena eka Komiti ya Vutsundzuxi eka vutinyiketeri bya yona eka phurosese yo lunghisela naswona ngopfungopfu, eka vurhangeri na vutlhari leswi yi nga swi tisa ku tiyisisa leswaku phurosese yo lunghisela yi fikelela xikongomelo xa yona hi ku hetiseka xo tiyisisa vululami lebyi vuyisekaka eka mavandla lama khumbekeke lokohiletlhelo ku tekeriwa enhlokweni mitsakelo ya vandla ra SARS.

Khomixinara Kieswetter u tlhele a khensa vangheneleri eka ripfumelo ra vona mayelana na phurosese, hambi leswi a swi tika ku endla tano, na ntirhisano wa vona eku fikeleriseni ka phurosese emakumu hi ndlela yo humelela. Hambileswi phurosese leyi yo lunghisela yi nga taka yi nga lulamisi hi ku helela mbaviseko wa xiphurofexinali na le ka vanhu vona vini lowu va hlanganeke na wona enkarhini wo leha, SARS yi tshemba leswaku phurosese yo leyi yo lunghisela yi tisa tshalatshala ro karhi ro horisa no amukela eka vatirhi va SARS na mindyangu ya vona no kotisa mavandla hinkwawo ku ya emahlweni hi ndlela ya kahle.

Vatirhi va khale lava landzelaka va pfumerile leswaku mavito ma vona ma voniwa hi mani na mani tanihi xiphemu xa ku tisola loku.

Ivan Pillay, Peter Richer, Andries Janse van Rensburg, Johann van Loggerenberg, Adrian Lackay, Pieter de Bod, Gilbert Gunn, Nkele Pitsi, Siobhan Wilson, Telita Snyckers, Charl Fourie, Gene Ravele na Marika Muller.